

Viorica Marian, *Puterea limbajului. Cum ne transformă mintea codurile pe care le folosim pentru a gândi, a vorbi și a trăi*, traducere din limba engleză de Iulian Comănescu, București, Editura Humanitas, 2024, 278 p.

Daiana FELECAN

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,

Centrul Universitar Nord Baia Mare

DOI: <https://doi.org/10.35923/AUTFil.63.23>

Scrisă într-un metalimbaj care își rarefiază/selectează dintru început publicul receptor, specialistul obișnuit în lingvistică abordând strategia de retragere în culisele adevăratei comprehensiuni, cartea *Puterea limbajului* este una dintre acele scriituri semnate de o autoritate de mare notorietate în arealul științific circumscris, instanță auctorială pe care o atare investigație minuțioasă o așază definitiv și incontestabil între figurile care și-au adjudecat pe drept o stea în patrimoniul deloc facil de cucerit din perimetrul neuroștiințelor limbajului, în speță, a neurolingvisticii. Lectorul deprins să se ajute, la nevoie, de lexicoane ale științei limbajului – dacă vreo vocabulă nu-i este la îndemână ori corpul ei fonetic și semantica nu le-a mai întâlnit în periplusurile sale cognitive –, se simte obligat (acuratețea unei decodări în concordanță cu rigorile în crustate în semnele lingvistice o cere) să se înconjoare de dicționare pluriperspectiviste, complete și minuțios adnotate, cu scopul descifrării conforme cu litera textului-sursă.

O astfel de lectură redactată într-o semioză angajantă ne propune cartea pe care am ales să o recenzăm. Admitem că titlul nu este unul tranzitiv și i-am căzut în capcană, negândindu-ne vreo clipă la hățișurile întortocheate pe unde ne-au purtat pașii cunoașterii, când legată la ambii ochi, când cu unul la vedere, acest tip de citire funciarmamente necesar într-o cheie de disciplinare cazonă a minții și a... sufletului. Și aceasta, pentru că terminologia, încărcată de sensuri greoaie, cu efort conjugat accesibilă, cedează uneori locul în favoarea câte unei inserții care amintește de efuziuni afective ori pledează pentru vreun exemplu puternic amprentat de umanizare. Nu încercăm să convingem că lucrarea ar fi rodul lipsei de umanitate auctorială, ci de un vertebrat aranjament al rândurilor scrise, de o orchestrare simfonică impecabilă a ideilor care curg asemeni notelor unei arii pentru al cărei mod de punere pe portativ deopotrivă compozitorul și dirijorul răsuflă mulțumiți.

Viorica Marian este conștientă de „copleșitoarea complexitate” a întreprinderii teoretice pe care are abilitatea să o subsumeze *sinelui*, tocmai pentru a edulcora zonele de incompletitudine comprehensibilă de care se poate lovi, accidental, cititorul. Ne dezvăluie apoi informații despre „creativitatea, percepția și gândirea” monolingvilor în comparație cu bilingvii sau multilingvii, intrând propriu-zis în zona de explorare a dimensiunii lingvistice selectate. Urmează îndeaproape modelul întrupării cuvântului, al celui Cuvânt care, odată ivit, a locuit întru noi. Ne îndeamnă cu moderație, precauție, dar cât se poate de convingător, să ne salvăm mințile care ne curg ireversibil spre maturitatea ultimă – bătrânețea – de potențialele pericole care nu (ne) aleg după vreun plan/regim de viață bine ticluit, ci la marea voie a întâmplării: ne referim la bolile „modernilor”, între care

demența și boala Alzheimer „atacă” orbește. Autoarea prezintă concluzii ale studiilor efectuate pe eșantioane de subiecți, care conduc la concluzia că învățarea unei noi limbi străine la senectute poate amâna instalarea acestor maladii chiar cu peste șase ani. Limba este casa în care locuiește ființa: translocarea într-un nou habitat poate funcționa drept cucerire a unei fortărețe care (mai) are capacitatea de a ține la adăpost făptura pentru încă o vreme. Latinii înșiși ne îndemnau să ne cultivăm tinerețea, ca să avem ce roade culege la bătrânețe.

Trecerea de la o limbă la alta, în cazul bilingvilor, oferă versiuni diferite ale aceleiași persoane, în funcție de limba pe care o actualizează în comunicare. La baza acestui comportament stau diferite norme culturale, limba și cultura fiind într-o relație foarte strânsă. Jonglând cu limbi diferite, multilingvii accesează un cadru de referință cultural specific și, implicit, de fiecare dată, o altă perspectivă mentală asupra lumii. Autoarea ajunge la concluzia, în urma unor experimente, că bilingvii utilizează nu doar coduri verbale distincte în funcție de limbă, ci ei își adaptează și comunicarea nonverbală (gestuală). Interesantă ni se pare și afirmația că persoanele își pot modifica sentimentele în funcție de limbă. Comportamentul emoțional variază în acord cu folosirea limbii materne sau a alteia. S-ar părea că în limba maternă oferim răspunsuri emoționale mai puternice, grație, probabil, însușirii ei în contexte bogate emoțional. Bilingvii susțin că se simt mai puțin emotivi folosind o altă limbă decât cea maternă. S-a dovedit că amintirea este mai fidelă atunci când indivizii sunt testați în limba în care a fost însușită informația. Limba poate funcționa ca factor declanșator al unei amintiri pe care o credeam pierdută. Conchidem capitolul consacrat „Sinelui” alături de autoare:

„«Limba mea este trezirea mea», spune un proverb maori. Lucrurile în care credem, ceea ce votăm, ceea ce ne place și cine suntem sunt toate influențate de limbă – devenim astfel versiuni oarecum diferite ale noastre atunci când folosim o limbă sau alta. Aceasta se întâmplă, deoarece fiecare limbă este asociată cu seturi oarecum diferite de experiențe, amintiri, emoții și sensuri, iar accesibilitatea tuturor acestora depinde de limbă. Prin urmare, diferitele aspecte ale sinelui nostru apar în prim-plan în funcție de limba folosită” (p. 124).

Experimentele și exemplele pe care le invocă Viorica Marian pentru a-și susține demonstrațiile sunt dovada unei bune situări în lăcașurile mai multor limbi, deși ea mărturisește la începutul cărții că este cunoscătoare a trei dintre acestea: română, rusă și engleză. Dacă ar fi rămas cantonată doar în ele, nu s-ar justifica ușurința cu care cheamă în ajutor cuvinte ori expresii uzitate până în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii (a se vedea chiar cele două lexeme spaniole diferite pentru cuvântul *colț*: *rincon* (desemnând colțurile interioare) și *esquina* (pentru cele exterioare!). Vorbitorii de spaniolă își pot reprezenta mai exact dispunerea obiectelor pe un afișaj care include colțuri decât cei de engleză, datorită disponibilității celor două cuvinte distincte în încercarea lor de a situa lucrurile cu raportare la colțuri.

Dacă în prima parte a cărții, „Sinele”, s-a examinat felul în care limbajul influențează individul, în cea de-a doua parte, „Societatea”, se va urmări modul în care limbajul, diversitatea lingvistică și multilingvismul influențează structura și funcțiile mediului înconjurător. Bazându-se pe exemple din sfera politicului, Viorica Marian observă:

„[...] dominația prin intermediul limbii afectează sufletul unei națiuni și pe membrii acesteia, tocmai fiindcă limba și intelectul sunt atât de intim conectate. A interzice nu numai un

număr de cuvinte, ci și limbi întregi înseamnă a interzice un mod de a gândi și de a exista în lume” (p. 131).

Limba nu este doar un mijloc de manipulare pentru a câștiga capital electoral de către politicieni, ci ea orientează, deopotrivă, comportamente consumeriste. Convingerea autoarei este că limba are o pondere mai pronunțată pentru reclamele companiilor multinaționale decât pentru cele ale firmelor sau brandurilor locale. Deoarece limbajul poate deveni sursă a prejudecăților și a discriminării, observă autoarea, aprofundarea studiului tiparelor lui în diverse colectivități oferă informații privitoare la problemele și structura socială. Totodată, limbajul este propice pentru activarea stereotipurilor: atitudinile sunt influențate de limba în care sunt exteriorizate, variind în funcție de valorile culturale intrinseci limbii de referință. Sensul unui enunț este direct proporțional cu diferențele culturale. Acestea influențează relațiile interpersonale.

Atenția autoarei se îndreaptă spre genurile gramaticale din diferite limbi europene și nu numai, domnia-sa afirmând că acestea influențează modul în care oamenii gândesc și vorbesc despre obiecte. Sforțările de reducere a impactului pronumelor corespunzătoare unui gen sau altuia în ceea ce privește modul cum sunt percepuți și evaluați oamenii sunt fie acceptate, fie respinse de către diferitele grupuri, rămânând de văzut dacă aceasta este o tendință trecătoare sau una cu șanse de impregnare în felul în care ne reprezentăm genul. Stereotipurile de gen nu au exclus din vedere nici antroponimele. Indivizii sunt percepuți mai agreabili sau mai deschiși în funcție de sonoritatea numelor pe care le poartă. Unii dintre imigranți recurg la a-și schimba numele în vederea obținerii unei garanții a integrării reușite în societățile de adopție. Deoarece a petrecut peste 30 de ani în America, autoarea însăși și-a pus problema potrivirii numelui propriu pentru semnarea acestei cărți, conștientă fiind, dar și temătoare, de etnicitatea antroponimului respectiv. Ea consideră de o importanță majoră vorbirea copiilor imigranți ca și pe aceea a celor născuți în țara respectivă. Declară de rău augur ca primilor să li se interzică utilizarea în familie a limbii materne sub pretext că acest fapt ar face mai lesnicioasă adoptarea corectă a limbii majorității. Totodată, ea condamnă comunitățile care se mulțumesc să introducă în școală o a doua limbă străină dacă prima este de prestigiu. Autoarea demonstrează cum relația dintre forma numelui și înțeles se regăsește în limbajele nonverbale (limbajul semnelor, limbile logografice etc.).

Viorica Marian atinge și problema traducerii și a redactării unei poezii. Ea susține că traducătorul de poezie trebuie să stăpânească măcar în aceeași măsură limba în care traduce, precum o stăpânește autorul ei. Aceasta ajunge la concluzia că

„ceea ce distinge limba poezilor nu e țara din care aceștia vin, ci modul în care își scutură propria scriitură de convențiile și normele limbii, transformând-o în procesul de creație, conferindu-i o voce proprie, unică, întocmai ca felul lor de a vedea lumea. Fiindcă limbile au reguli diferite, poezii fiecăreia dintre ele trebuie să decidă pe care să le încalce, iar dificultatea traducerii constă parțial în diferitele seturi de reguli care trebuie să fie nesocotite de la o limbă la alta. Într-un fel, poezia își este sieși limbaj sau, mai degrabă, creează un limbaj – și cu el, un univers. La fel ca atunci când înveți o nouă limbă, limbajul poeziei îți transformă mintea, creierul, simțurile, emoțiile și amintirile” (p. 181).

Autoarea dezvăluie că, scriind această carte în engleză, ea trebuie să pună în joc un set de referințe culturale specifice, inteligibile pentru un cititor de limbă engleză, și că dacă ar redacta cartea în română, acesta ar trebui adaptat la obișnuințele comprehensive

ale receptorului român.

Dacă înțelegem mecanismul care face un cuvânt mai ușor de reținut, consideră autoarea, se oferă soluții teoretice asupra felului în care mintea organizează cunoașterea, dar și practice, instruind deopotrivă profesorii și discipolii cu privire la ceea ce se dovedește valid în procesul de educare. La baza învățării unei limbi trebuie să existe o motivație. O atitudine pozitivă și asocierile plauzibile dintre un cuvânt nou intrat în vocabular și unul din limba maternă contribuie la asimilarea mai facilă a limbii pe cale de a fi învățată. Pentru cei mai puțin motivați („prost dispuși”), găsierea unei strategii este esențială. Cu alte cuvinte, afectele și strategia în interacțiune reprezintă învățarea cu succes a unei limbi. S-a dovedit, în urma experimentelor, că una dintre urmările bilingvismului este putința sporită de a asimila limbi noi, ducând mai departe, în consecință, cercul reconfigurării neuronale, rezultat din expunerea la discursul multilingv.

În capitolul consacrat codurilor minții noastre, se afirmă că acestea sunt limbaje complexe, care au la bază simboluri și reguli, simultan securizând și permițând accesarea informațiilor statale, deținând controlul asupra accesului la infrastructuri imense, precum și asupra funcționării conglomeratelor financiare extinse. Legătura dintre limbajele umane naturale și cele artificiale este una reciprocă (dezvoltă beneficii mutuale). Pentru a avea acces la învățarea limbajelor, este necesar ca mecanismul dindărătul acestei învățări să fie înțeles; multe dintre descoperirile domeniului provin din experimentele cu limbaje artificiale. Corespondența crescută dintre activările neuronale date de procesarea limbajelor naturale și a celor artificiale demonstrează utilitatea celor din urmă în procesul cercetării multilingvismului.

Autoarea se întreabă, invocându-l pe Galileo Galilei, dacă matematica este limba în care Dumnezeu a scris universul.

„La fel ca poezia, matematica este un limbaj în sine, un cod care ne înzestrează mintea cu puteri nebănuite. Spre deosebire de poezie, însă, matematica e ceea ce putem considera azi mai apropiat de o limbă universală. Matematica este considerată regina științelor pentru că poate descrie, explica și prezice foarte mare parte a Universului. Istoria ei merge mână în mână cu istoria limbajului și cu cea a omenirii. Începând cu folosirea simbolului zero pentru a denota o cantitate și sfârșind cu fizica cuantică, este limbajul cel mai conectat cu progresul științific” (p. 208).

Interesant ni se pare faptul că multilingvii, chiar dacă au folosit limba a doua mulți ani, atunci când vor face calcule matematice, vor recurge la limba întâi. Diferențele de performanță matematică dintre bilingvi și monolingvi se leagă, pe de o parte, de faptul că cei dintâi posedă o cantitate mai mare de limbaj, iar pe de altă parte, de transformările calitative ale sistemului cognitiv ca rezultat al multilingvismului.

În capitolul „Viitorul științei și al tehnologiei”, autoarea pledează, ca, de altfel, pe parcursul întregii cărți, pentru necesitatea investițiilor materiale în cercetarea neuronală. În urma investigațiilor pe această temă, ea conchide că mintea multilingvă este o minune a Universului, oferind o perspectivă seducătoare a cogniției umane.

„Multilingvismul este valoros nu numai la nivel individual, ci și la nivelul întregii societăți. Conexiunea dintre limbaj, gândire și mintea multilingvă poate fi cel puțin o forță care împinge omenirea către noi realizări, dacă nu chiar cheia supraviețuirii noastre” (p. 230).

În ultima parte a lucrării, intitulată „În concluzie sau drum bun”, autoarea face apologia

învățării de către oricine (neagă existența/detectarea unei vârste critice) măcar a încă unei limbi. Ea oferă câteva strategii de care doritorii pot ține seamă dacă se decid să învețe o limbă nouă ca adult sau să-și crească propriii copii (bilingvi) în acest spirit.

Sfaturile puse la îndemâna noastră sunt următoarele (vezi pp. 239-242):

„1. Luați lecții”.

Ea face trimitere la cursurile de limbi străine disponibile pe scară largă fie în mediul electronic, fie în diverse instituții de cultură.

„2. Folosiți aplicații de învățare a limbilor străine”.

Sunt recomandate platformele digitale, în pandemie crescând utilizarea aplicațiilor de învățare a limbilor străine. Unele dintre aplicații au o logică internă (ludică), eliberând serotonina și dopamina, astfel încât să stârnească la receptor dorința de asimilare a cunoștințelor.

„3. Călătoriți”.

Experiențele imersive în culturile nativilor devin ocazii excelente de învățare a limbilor străine. Dacă situația financiară din tinerețe nu a fost una care să le fi permis deplasarea, nu este prea târziu ca aceasta să fie efectuată la o vârstă mai înaintată.

„4. Dezvoltați relații cu vorbitorii altor limbi”.

Interacțiunea cu vorbitorii altor limbi este o practică eficientă pentru însușirea limbii. Autoarea dă exemplul fratelui ei, care, pornind de la dorința de a o învăța engleză pe o persoană de sex femeiesc, iar, în schimb, aceasta din urmă să-l învețe pe el suedeză, a sfârșit prin a se căsători cu ea.

„5. Faceți din asta un obicei”.

Limba respectivă trebuie extinsă la toate nivelele existenței: integrarea ei în programul zilnic, ascultarea muzicii, urmărirea filmelor sau a emisiunilor de divertisment, programarea setărilor din telefon în aceasta sunt măsuri pe termen lung de învățare a acesteia.

„6. Folosiți mnemonica”.

Aceasta constă în tehnicile de îmbunătățire a memoriei, dintre care stabilirea de conexiuni între cuvinte cunoscute și altele noi este una extrem de utilă.

„7. Găsiți o cale care funcționează pentru voi”.

Există diverse căi care conduc la bilingvism. Astfel, se poate vorbi o limbă străină în diferite zile ale săptămânii sau cu bunicii, cu anumiți prieteni sau ne putem certa cu cineva într-o limbă străină.

Autoarea oferă șapte strategii științifice pentru creșterea unui copil bilingv (vezi pp. 242-244):

„1. Creșteți *cantitatea* de limbaj”.

Copiii care aud un număr mare de cuvinte au, implicit, un vocabular mai bogat. Suntem îndemnați la descrierea verbală a activităților comune, la citirea împreună și la expunerea lor în ambele limbi.

„2. Creșteți *calitatea* limbajului”.

Citirea cărților și interacțiunea pe marginea lor sunt stimuli în vederea dezvoltării limbii. Vizionarea emisiunilor îndoelnice de televiziune a condus la rezultate slabe.

„3. Obțineți ajutorul familiei și al prietenilor”.

Interacțiunile cu vorbitori diferiți ai ambelor limbi (bunici, prieteni etc.) cresc achizițiile bilingve.

„4. Alegeți o strategie care funcționează în familia voastră”.

Se identifică persoana și limba (cu un părinte vorbește o limbă, cu celălalt, o alta), expunerea copilului la limba moștenită (limba maternă a părinților), acasă, și la cea majoritară, la școală.

„5. Lăsați copilul să vă ghideze”.

Dacă ne lăsăm ghidați de interesele copilului, există o șansă mai mare de succes în achiziționarea a două limbi străine.

„6. Luați în considerare educația bilingvă”.

Pentru copiii mici, angajarea unei bone care vorbește o altă limbă sau înscrierea lor la grădinițe în care se învață mai mult de o limbă pot fi idei bune pentru viitoarea educație a acestora. La vârsta școlară, este de preferat să fie înscriși în clase unde se predau mai mult de două limbi. De asemenea, dacă bugetul părinților permite, lecțiile de limbi străine de după ore, programele de schimb de elevi sau studenți, studiul și călătoriile într-o altă țară sunt modalități care facilitează achiziția limbilor.

„7. Aflați chiar voi mai multe despre bilingvism”.

Există și concepții greșite cu privire la creșterea copiilor bilingvi. Pentru avizare, autoarea recomandă resursele din rețeaua *Bilingualism Matters*, precum și cărțile scrise de experți pe această temă.

Autoarea conchide studiul răspunzând interogației în ce limbă ar trebui să vorbim cu copilul? Între limba maternă sau o alta este de ales aceea care îi conferă cea mai mare bogăție lingvistică. Lucrarea se încheie într-o notă personală, Viorica Marian oferind spre exemplificare cazul celor trei copii proprii. Sperăm ca lectura acestei cărți să vi se pară suficient de atractivă, astfel încât să descoperiți singuri cum a manageriat situația lingvistică din propria familie.

Fascinant scrisă, am numi, mai degrabă, cartea în discuție nu *Puterea limbajului*, ci *Ghid persuasiv pentru achizițiile multilingve*. Este în întregime o pledoarie în vederea accentuării importanței procurării de spații cognitive noi (*i.e. limbi*), indiferent de vârsta la care vorbitorul se decide să recurgă la astfel de investiție. Cucerirea teritoriului unei limbi noi înseamnă câștigarea unei vieți noi, deoarece noua stare aduce cu sine o inedită situație a felului în care individul privește lumea și se familiarizează cu ea.